

שלומי מועלם

נמרים כחולים

סיפורים ועיונים ביצירתו של בורחס

הסדרה לחקר ספרות הקבלה והחסידות: מקורות ומחקרים

עורך הסדרה:

פרופ' אבי אלקיים

חברי המערכת:

פרופ' משה חלמיש

פרופ' חביבה פדיה

שלומי מועלם

נמרים כחולים

סיפורים ועיונים ביצירתו של בורחס

הוצאת אֶדְרָא, תל אביב

Shlomy Mualem

Blue Tigers

A Study of Borges' Thought and Fiction

עיצוב העטיפה: **אבי אלקיים**
ציור העטיפה: **פאבלו פיקאסו (1881-1973), דיוקן אשה (דורה מאר, 1942)**
מוזיאון פולקוואנג, אסן גרמניה

מסת"ב: 978-965-7773-13-0 ISBN:

© כל הזכויות שמורות להוצאת אִדְרָא, תל אביב

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לאחסן במאגר מידע, לשדר או לקלוט בכל דרך או בכל אמצעי – אלקטרוני, אופטי או מכני או אחר – כל חלק שהוא מהחומר שבספר זה. שימוש מסחרי מכל סוג שהוא בחומר הכלול בספר זה אסור בהחלט אלא ברשות מפורשת מאת בית ההוצאה לאור שתניתן מראש ובכתב.

נדפס בישראל תשפ"א – 2021
© Copyright 2021 by Idra Publishing
Idra Press <IdraPublisher@gmail.com>
<http://idra.org.il/>

סידור, עימוד, לוחות והדפסה:
א. אורן הפקות דפוס בע"מ, שד' רוטשילד 109, תל אביב

"הזמן, המחריב עֲרֵי מְבָצֵר, מעשִׁיר את טוֹרֵי הַשִּׁיר"
(חורחה לואיס בורחס)

תוכן העניינים

מבוא: בורחס, תווי פניו 9

חלק א': תרגומים – הזיכרון של שייקספיר (1983)

נמרים כחולים..... 15

25 באוגוסט, 1983 26

הוורד לפרצלסוס..... 31

הזיכרון של שייקספיר..... 35

חלק ב': מאמרים

מראות כפולות: התנגשות תרבויות המזרח והמערב..... 47

בורחס בנהר הזמן 77

כוליות ואינסוף: כתיבה ספרותית וחידת הזהות..... 117

ממשות חלומית: אובייקטים פנטסטיים ועולמות בדיוניים..... 150

מפתח השמות 179

מבוא: בורחס, תווי פניו

דם נוטל על עצמו את משימת תיאורו של העולם. ברבות השנים הוא יוצר מרחב דמיוני ומאכלסו בדמויותיהם של מחזות, ממלכות, הרים, מפרצים, ספינות, איים, דגים, חדרים, מכשירים, כוכבים, סוסים ובני אדם. רגעים אחדים לפני מותו הוא מגלה כי מבוך הקווים הסבלני הזה משרטט את קווי המתאר של תווי פניו". בורחס כתב מילים אלו על עצמו באחרית הדבר לספרו **היוצר** (1960), שאותו החשיב לספר האינטימי ביותר שיצא תחת ידו. באורח דומה משימתו של קובץ תרגומים ועיונים זה היא כפולה: לתאר בקווים רחבים ודקים נושאי ליבה ביצירתו המבוכית של בורחס, ובד בבד להניח לקולו להישמע ולדמותו לבצבץ מבעד למילותיו. במלאכת התרגום והפרשנות השתדלתי לפסוע בעקבות המשל הבודהיסטי העתיק, ולגעת בכתבי בורחס "כדבורה האוספת את הצוף ועוזבת את הפרח מבלי לפגוע בצבעיו ובניחוחותיו" (דהמפדה 4:49).

הספר מורכב משני חלקים. בחלק הראשון מתורגמים, לראשונה בעברית, ארבעה סיפורים המקובצים בספר **הזיכרון של שייקספיר** שיצא לאור בשנת 1983, שלוש שנים לפני מותו של בורחס.¹ זהו השלישי והאחרון מבין ספרי הפרוזה שהוציא הסופר הארגנטינאי בשנות זקנותו, בתקופה שבה הוא נאלץ להכתיב לבני לווייתו את סיפוריו ושיריו, לאחר שהתעוור לחלוטין בעשור השישי של חייו.² אי אילו מבקרי ספרות טענו כי הסיפורים שבספר זה האחרון נופלים באיכותם ובערכם מאלו שבורחס פרסם בשיא כוחו היצירתי, ושבזכותם זכה בתהילת עולם, בשנות הארבעים והחמישים של חייו, וכי ניכר בהם שהם מעשה ידיו של אדם זקן בסתיו חייו. אלא שעניניהם טחו מלראות את מה שבורחס

- 1 אחד מן הסיפורים בקובץ זה, "הוורד לפרצלסוס", פורסם בנפרד בספרי על בורחס והקבלה, בליווי פרשנות רחבה מנקודת המבט של סימבוליזם שפת המקובלים. ראו: משוררי **האינסוף: בורחס וספרות הקבלה**, אדרא, 2019, פרק 4.
- 2 ספרי הפרוזה האחרים שפורסם בורחס בשנות השבעים של חייו הנם **הדו"ח של ד"ר ברודי** (1970) ו**ספר החול** (1975). שניהם תורגמו לעברית.

מכנה "המורכבות הצנועה והשקטה" (la modesta y secreta complejidad) של כתיבתו המאוחרת, המעודנת במינימליזם רטורי, רמיזה מתוחכמת ודקויות מחשבה. למעשה, ארבעת הסיפורים המרכיבים קובץ זה חוזרים ועוסקים בנושאים שהעסיקו את מחשבתו והפעילו את דמיונו של בורחס לאורך שנות קיומו – שהוא "קיום שהוקדש לקריאה יותר מאשר לחיים עצמם"³ – והמהווים תו צורפים ליצירתו המסחררת: הזמן, הכפיל, הזהות והזיכרון, הכתיבה והאני, תרבויות המזרח והמערב, והאובייקטים הפנטסטיים.

חלקו השני של הספר מורכב מארבעה מאמרים פרשניים רחבי יריעה אודות יצירתו של בורחס. מאמרים אלו פורסמו באנגלית בכתבי עת שונים, והם מקובצים כעת בגרסה עברית מעודכנת ומלוטשת. הם עוסקים באופן רחבי ובמבט סינופטי ברעיונות ונושאים מרכזיים (שחוקר הספרות רומן יעקובסון מכנה 'תמות דומיננטיות') שהעסיקו את בורחס לאורך כל יצירתו: יחסי תרבויות מזרח ומערב, באופקה של מסורת החשיבה האוריינטלית של אדוארד סעיד; הפילוסופיה של הזמן, שהוא הבעיה המטפיזית העליונה בעיניו של בורחס, המעוצבת לאורה של מטפורה הנהר בהגותו של הפילוסוף היווני הרקליטוס; עיצובה של הזהות האישית מתוך ובאמצעות מעשה הכתיבה הספרותית, לאור תיאוריית הזהות הסובייקטיבית מבית מדרשו של עמנואל לוינס; וטבעם האניגמטי של האובייקטים הפנטסטיים, המעצבים את אפקט ההיסוס הפנטסטי אצל הקוראים, כפי שהוא מתברר לאור האידיאליזם הרדיקלי של ג'ורג' ברקלי ותורת האובייקטים של מיינונג. נושאים אלו מבצבים ועולים בעוצמה רבה גם בסיפורים המתורגמים בחלק הראשון.

מאמרים אלו הם בעלי שלושה קווי-אפיון משותפים. ראשית, הם כתובים באוריינטציה פילוסופית, ומבקשים לחשוף או להראות את ביטוין של תשתיות מחשבה פילוסופיות בכתבי בורחס. בכל פרק מוצבת תורה פילוסופית מרכזית של הוגה מסוים כנקודת ייחוס פרשנית, בהתאם לנושא הנדון. במקרים מסוימים זהו הוגה שמחשבתו עיצבה ממש את תפיסתו של בורחס בנושא הנדון – כך הדבר במחשבה וברטוריקה של הרקליטוס, שכתביו חולשים על תפיסת הזמן של בורחס, ובפילוסוף האירי ג'ורג' ברקלי, שבורחס הושפע עמוקות מתורתו האידיאליסטית עוד בצעירותו. במקרים אחרים מהווה השיטה הפילוסופית עמדת השקפה תיאורטית, מעין מגדלור, שממנה ניתן לפרש את מהלך מחשבתו ואופן כתיבתו של בורחס מבלי לטעון לזיקת השפעה ישירה: כך הדבר עם אדוארד

3 חורחה לואיס בורחס, מבוכי הזמן, תרגום יורם ברונובסקי, כתר, 1986, עמ' 52.

סעיד והגותו האוריינטליסטית הזועמת, אלכסיוס מיינונג ותורת האובייקטים הבלתי אפשריים, שופנהאואר ומשנתו האסתטית, וכן עמנואל לוינס, המציג רעיון של זהות טרנס-סובסטנציאלית ביחסו של האני לאחר.

קוראפיון שני למאמרים הוא נקיטת האסטרטגיה הפרשנית המתייחסת באופן הוליסטי לכתבי בורחס, המורכבים מתצריף של סיפורים בדיוניים, מסות והרצאות תיאורטיות, ושירים (בורחס מתוודה שיצאה תחת עטו בעיקר 'שירה אינטלקטואלית'). על אף השוני הנרטיבי והרטורי במקמם של סוגי הטקסטים הללו, הם חולקים באופן מובהק עיסוק נמרץ וחסר לאות בנושאים משותפים – לאור נטייתו הייחודית של בורחס לחרוג מן הדמיון אל המחשבה ולהיפך, ולשלב ייצוג בדיוני מופלג עם דיונים תיאורטיים קשים, פילוסופיים, בלשניים, מיסטיים ומתמטיים. גישה פרשנית הוליסטית זו מבקשת ללקט את הצוף מכל הפרחים, ובכך להתבונן ביצירתו של בורחס כיחידה כוללת ושלמה (בניסוחו של אריסטו), גועשת ומבוכית, מבלי לכפות עליה סד של אחדות מלאכותית. באופן זה ניתן לברר את המגננונים הרעיוניים והפואטיים בכתיבתו של בורחס באופן ביטויים הדינמי והפלאידי, ועם זאת להצביע על מגמות יסוד קבועות. קו האפיון האחרון של המאמרים נובע מקודמו, והוא מתמצא בחתירה לבירור הסמלים והרעיונות הבורחסיאניים מתוך יחסי הגומלין שביניהם. ניתן לכנות מהלך פרשני זה "אינטרטקסטואליות פנימית": בירור משמעותם של טקסטים שונים שכתב הסופר, בסוגות מגוונות ובתקופות שונות של חייו, מתוך השתקפויותיהם ההדדיות – מתוך מה שבורחס מכנה במטפורה נהדרת "משחק המראות הכפולות". כך ניתן להציג נכוחה את התנופה הסינרגטית של הכתבים השונים, וכן את זיקות הגומלין המורכבות שביניהם. ויטגנשטיין מבטא בחריפות מגמה זו כאשר הוא כותב: "ההוגה דומה באופן מהותי לשרטט, המבקש להציג את יחסי הגומלין ההדדיים שבין כל הדברים".⁴

אבקש להוסיף בסיום הערה דקדוקית, נוקדנית משהו, על כותרת הספר "נמרים כחולים", שהיא גם כותרתו של אחד מסיפוריו של בורחס המתורגמים בחלקו הראשון. במקור הספרדי זהו צמד המילים "tigres azules", וזמן-מה התלבטתי בתרגום המילה הראשונה. el tigre מציין בספרדית, ליתר דיוק, את הטיגריס המפוספס ולא את נמר החברבורות (כפי שמציינת גם המילה tiger באנגלית). עם זאת, המילה 'טיגריס' היא במקורה יוונית, וככזו היא לטעמי

Ludwig Wittgenstein (1998), *Culture and Value*, ed. by Georg Henrik von Wright, 4
London: Wiley-Blackwell, p. 12

בעלת מצלול מגושם ומרוחק למדי בעברית. לבסוף תרגמתי אותה למילה 'נמר', בעקבות תרגומיו הזכורים לטוב של יורם ברונובסקי ז"ל לספרי בורחס ובאופן שיהדהד את דמותו של הנמר התנכ"י, הרובץ עם הגדי באחרית הימים בחזון ישעיהו (יא:6). אני מודה לאיךנה סטוליאן על עצתה בעניין זה. אסיים בשלמי תודה לחברי הוותיק ומורי לאייקידו משכבר הימים זאב ארליך, שקרא את הסיפורים המתורגמים בעין חדה ואיפשר לי בהערותיו ללטש ולזקק את מלאכת התרגום.

בורחס כתב שהמשוררים צריכים לרקום את יצירתם "עם אלגברה ואש" (con algebra y fuego). עצתו טובה גם לאופן קריאת השירה. אקווה שספר זה יהיה ראוי לקריאה שכוז.